

RECENZIJAS

VĒSTURES UZARUMS

Treijs R. Vilhelms Munter. –
Rīga: Jumava, 2010. – 343 lpp.

Vēstures uzaršana (vāciski – *Aufackerung*) ir viena no mūsdienu historiogrāfijas spilgtākajām iezīmēm. Galvenokārt tiek “uzarta” 20. gadsimta vēsture Eiropā. Gaismā ceļ autoritāro un totalitāro varu laika notikumus un procesus, kuri savas norises brīžos un periodos netika publiski patiesi izgaismoti un novērtēti. To liedza cenzūras žņaugi. Tālaika vēsturiskās informācijas ierāmējums ilgi neļāva pietuvoties īstenības atklāsmei. Šīs cenzētās historiogrāfijas inerci var pārvarēt tikai ar drosmīgu ieiešanu nesenās vakardienas pretrunīgajos labirintos un sava skatījuma godīgu atklāsmi.

Tieši tādu izziņas ceļu gājis vēsturnieks Rihards Treijs, izpētot bijušā Latvijas ārlietu ministra Vilhelma Muntera darbību un lomus mūsu valsts likteņgaitā līdz pat 1940. gada jūnijai traģiskajām dienām.

Nostāsti un izdomas par Munteru Latvijas sabiedrībā klīda kopš viņa uznākšanas uz valsts politikas skatuves 1933. gadā Ārlietu ministrijas ģenerālsēkretāra amatā. Viņa etniskā izcelsme (pēc pases vācbaltietis), laulība ar Krievijas krievieti, eiropeiska daudzvalodība, latvietim neraksturīgs aristokrātisms, bet dzīves nogalē – konformistiska pielāgošanās padomju varai radīja un nostiprināja latviešu sabiedrībā neuzticēšanos, skepsi, visbeidzot nosodījumu. Daudzi viņu uzskatīja par politisko hameleonu.

Profesors R. Treijs savu pētījumu un tā rezultātā tapušo grāmatu veidojis ne uz priekšstatu un pieņēmumu bāzes, bet dziļi ierokoties ļoti

plašā dokumentu augsnē, arhīvu mapēs, klātņemot visu nozīmīgo, kas jau rakstīts par Munteru. Viņš nav atradis nevienu liecību, kas pierādītu Muntera nodevīgu sadarbību ar kādu neatkarīgai Latvijai naidīgu valsti, kas dotu pamatu apvainot viņu antipatriotismā vai pierakstīt viņam cinisku kosmopolitismu.

Nē! R. Treija grāmata rāda Muntera pilnīgu asimilēšanos latviskumā un sava nenoliedzamā talanta atdevi Latvijas valsts interesēm. No grāmatā lasītā kļūst arī skaidrs, ka šī Muntera stāja nebija tikai ideoloģiskas pārliecības diktēta, nē – viņš ar to istenoja savas “karjeras diplomāta” ieceres un mērķus tajā gaisotnē, kas bija raksturīga 20. gadsimta 30. gados.

Šādā rakursā grāmatā skatīta V. Muntera ciešā politiskā draudzība ar Kārli Ulmani, kļūstot par viņa tuvāko līdzgaitnieku, aktīvi piedaloties 15. maija apvērsuma organizēšanā un “ulmaniskas ārpolitikas” realizācijas nodrošināšanā. V. Munters faktiski tomēr bija Latvijas ārpolitikas pats nozīmīgākais līdzautors. K. Ulmanis nevarēja iztikt bez viņa prāta un diplomātiskās veiklības, bet V. Munters varēja saglabāt savu izcilību, tikai pateicoties K. Ulmaņa uzticībai. Autoritārais režīms bija Muntera vadošā stāvokļa galvenais (varbūt vienīgais) garants.

Profesors Rihards Treijs arī parāda, ka Munters bija kompromisu cienītājs, un tas viņu zināmā mērā atšķir no Ulmaņa. Šajā jomā tika turpināta Zigfrīda Meierovica nospraustā un iesāktā Baltijas valstu Antantes veidošanas politika. Tās panākums bija Latvijas, Igaunijas un Lietuvas ārlietu ministru regulārās konferences, kurām vajadzēja sanākt divas reizes gadā, 1934.–1939. gadā tās arī notika (sk. 57.–69. lpp.). Tomēr neizdevās vienoties par kopīgu militāri politisko aizsardzības stratēģiju. Baltijas valstu pirmās personas K. Ulmanis, K. Petss un A. Smetona “visā Baltijas Antantes pastāvēšanas laikā (1934–1940) nevienu reizi (!) neieradās pat pieklājības vizītēs kaimiņvalstīs” (sk. 55. lpp.). “Igaunija par varbūtēju ienaidnieku uzskatīja tikai Padomju Savienību, turpretim Latvija rēķinājās arī ar Vācijas uzbrukumu [...] Latvijas plāni kara gadījumā ar Krieviju paredzēja latviešu un igauņu karaspēka pakāpenisku atkāpšanos uz Valku un Rīgu”, bet Igaunija – savas armijas atiešanu uz Tallinu un Igaunijas salu arhipelāgu. Viņi gaidīja, ka Vācija ies palīgā Igaunijai (sk. 65. lpp.). Ja Vācija uzbruktu Latvijai, Igaunija militāri neiejauktos (turpat). Savukārt Lietuva uzskatīja Poliju par savu galveno ienaidnieku, bet Igaunija un Latvija šādu nostāju neatbalstīja, un, kā raksta R. Treijs, šis abas valstis 1938. gada konfliktā starp Poliju un Lietuvu faktiski nostājās Polijas pusē (sk. 66. lpp.).

1939. gadā, kad Baltijas valstu ārpolitiskais stāvoklis krasi pasliktinājās (Molotova–Ribentropa pakts u.c.), tās nespēja kopīgi stāties pretī Maskavas un Berlīnes velnišķīgajam Austrumeiropas sadalīšanas plānam.

R. Treijs saskata V. Muntera diplomātijā Vācijas un PSRS konfrontācijas aplēsi, kas, viņaprāt, deva iespēju saglabāt Latvijas patstāvību. Rakstot par V. Muntera braucienu uz Maskavu 1937. gadā un tikšanos ar Staļinu, autors uzsver: “Muntera Maskavas brauciens demonstrēja arī

pretsvaru Vācijas agresivitātes eskalācijai. Tas iekļāvās plaši sludinātajā Latvijas latviskās ārpolitiskās orientācijas politikā” (sk. 143. lpp.).

1939. gada rudenī Vācijas un PSRS attiecības bija būtiski mainījušās. Tas stipri apgrūtināja Latvijas ārpolitiku. Nacionālo interešu aizstāvēšana bija jāsavieno ar piekāpību vienai no draudīgām kaimiņvalstīm. Baltijas Antante faktiski neeksistēja.

No R. Treija pētījuma var secināt, ka V. Munters to saprata. Latvijai nācās pašai meklēt izeju un piekāpties PSRS 1939. gada ultimātīvajām prasībām par padomju karabāzēm (tikpat lokāli kā Igaunijai, bet Lietuvas nostāju ietekmēja arī Viļņas novada iegūšana). Autors citē V. Muntera vārdus, ka, noraidot PSRS prasības, “mūsu stāvoklis varētu būt fatāls” (sk. 178. lpp.).

Muntera (un arī Ulmaņa) ārpolitisko stāju acīmredzot stipri ietekmēja PSRS uzbrukums Polijai un Berlīnes–Maskavas savienība šīs valsts iznīcināšanā, tās teritorijas sadalīšanā. Kā gan citādi var saprast Polijas vēstniecības padzišanu no Rīgas 1939. gada 21. septembrī (kad karadarbība vēl nebija beigusies)? R. Treijs secina, ka šajā gadījumā “Latvija bija faktiski nostājusies [...] Vācijas un PSRS – pusē” (sk. 128. lpp.).

No R. Treija grāmatas var spriest, ka V. Munters bija strikts Latvijas neitralitātes piekritējs attiekmē pret Eiropas lielvalstu sākto Otro pasaules karu un viņa simpātijas pret Angliju noslāpēja nevis Maskava, bet Londonas vienaldzība pret Latvijas likteni. Taču šajā neitralitātes pozīcijā viņš nekad nav ne mazākā mērā simpatizējis Vācijai, sevišķi negatīvi viņš vērtēja Ā. Hitlera politiku un ideoloģiju, sāpīgi pārdzīvoja savas mātes un māsas lēmumu 1939. gada nogalē repatriēties uz Vāciju. No Vācijas Munters paredzēja tikai briesmas latviešu tautas eksistencei. Šajā jautājumā viņš nebija “neitrāls”.

R. Treijs neslēpj Muntera un Ulmaņa neitralitātes politikas iluzorismu 1940. gadā attiecībā ar PSRS. Pēc grāmatas izlasīšanas man radās jautājums: vai tiešām viņi kaut cik noticēja Staļina Krievijas solījumiem nesagraut Latvijas suverenitāti un uzturēt labas kaimiņattiecības? Zīmīgi, ka lēmums par ārkārtas situācijas iespēju tika pieņemts tikai 1940. gada maijā, kad Vācijas armija jau bija ieņēmusi Dāniju, Norvēģiju, Nīderlandi un Beļģiju un grāva Francijas–Anglijas apvienotos spēkus Rietumu frontē.

Vai Munters tikai tad saprata, ka zudis pēdējais aizsprosts pret PSRS spēju okupēt Latviju?

R. Treijs savas grāmatas prezentācijā pilnīgi noraidīja versiju, ka Munters to sapratis jau agrāk un bijis konformists attiecībā pret varbūtējo Sarkanās armijas invāziju, pat vedis slepenas sarunas ar PSRS pārstāvjiem par tādu Latvijas valdības “reorganizāciju”, kas atbilstu šādai situācijai. Čekas ģenerāļa Pāvela Sudoplatova memoāros apgalvots, ka K. Ulmanis šādu pārmaiņu vīziju nav pieņēmis, bet V. Munters “negaidīti” devis tām savu atbalstu. Pēc P. Sudoplatova vārdiem, “mēs uzskatījām Munteru par ideālu figūru jaunas valdības izveidei” (*Судоплатов П. Спецоперации. Лубянка и Кремль 1930–1950 годы. – Москва, 1999. – С. 152–153*).

R. Treijs nav atradis nevienu vēstures avotu, kas liecinātu par šādu V. Muntera nodevību. Arī Krievijā pēdējos gados izdotās vairākās zi-

nātniskās grāmatās par Baltijas okupāciju rakstītais nesatur šādus apgalvojumus. Varbūt Sudoplatovs Berijas uzdevumā bija orientējis PSRS sūtniecību Rīgā uz šādu risinājumu. Taču tas neizdevās.

Vācijas vēsturnieks Bjerns Felders, atsaucoties uz “Volkogonova kolekciju”, vairākkārt citē L. Berijas 1940. gada 23. jūnija vēstuli maršalam S. Timošenko par politisko situāciju Latvijā (sk.: *Felder B. M. Lettland im Zweiten Weltkrieg. Zwischen sowjetischen und deutschen Besatzern 1940–1946.* – Paderborn; München; Wien; Zürich, 2009. – S. 51–54, 85). Arī mūsu vēsturniekiem vajadzētu iepazīties ar šīs “kolekcijas” materiāliem. Cerēt, ka kļūs pieejami Maskavā esošie NKVD 1940. gada ziņojumi, varam tikai vēl tālas nākotnes perspektīvā.

R. Treija grāmatas nodaļā “Golgātas ceļš un mūža nogale dzimtenē” pārliecinoši parādīts, ka Latvijas neatkarības zaudēšanas dienās starp V. Munteru un K. Ulmani saglabājās savstarpēji draudzīgas attiecības. Viņi abi tika varmācīgi izsūtīti no Latvijas uz PSRS iekšējiem apgabaliem. Turklāt Munteru 1940. gada 16. jūlija rītā vasaras mītnē Siguldā kopā ar sievu un diviem bērniem arestējis pats jaunieceltais iekšlietu ministrs Vilis Lācis ar diviem čekistiem (sk. 190. lpp.). Jādomā, tie arī pavadīja Munteru ģimeni uz vilciena Rīga–Maskava guļamvagonu un tālākā ceļā uz izsūtījuma vietu Voronežu, kur V. Munteram atļāva strādāt par svešvalodu pasniedzēju skolotāju institūtā.

Sākoties karam ar Vāciju, viņš tika arestēts un 11 gadus pavadīja dažādos cietumos.

R. Treijs pastāsta, kā “Hruščova atkušņa” laikā Muntera ģimeni pakāpeniski atbrīvoja no bargo represiju sloga: 1954. gadā – no ieslodzījuma un 1956. gadā – no izsūtījuma, visbeidzot 1959. gadā atļaujot arī apmesties uz pastāvīgu dzīvi Rīgā, ierādot vairākas istabas komunālā dzīvoklī Ģertrūdes ielā un pieņemot darbā “Zinātņu Akadēmijas Vēstu” redakcijā par tulku.

V. Muntera dzīvē sākās kolaborācijas posms, kurā viņš rakstīja un publicēja savus memuārus un pārdomas par “buržuāzisko Latviju”, saņemot dāsnus honorārus un varas atzinību. R. Treijs raksta: no 1964. gada V. Munteris bija VDK kontrolē strādājošais “Latvijas kultūras komitejas sakariem ar tautiešiem” loceklis (sk. 197. lpp.). Šī iestāde arī rīkoja viņa bēres 1967. gada janvārī Meža kapos. Tomēr garīgo ceremoniju vadīja virsmācītājs V. Ozoliņš un mācītājs H. Kalniņš.

Jā, Vilhelms Munteris saņima zem PSRS okupācijas ilgā sloga cīņā par savu eksistenci un sabiedrisko vietu. Neredzot citu iespēju, viņš samierinājās ar valsti, kas uzvarēja Otrajā pasaules karā. Bet ne jau tas raksturo šo ievērojamo personību. Riharda Treija grāmata liecina: Vilhelms Munteris bija nozīmīga daļa no Latvijas neatkarīgās valsts vēstures tās pirmās pastāvēšanas 22 gados. Viņa dzīves un darbības pretrunība neradās no šī cilvēka garīgās un morālās nestabilitātes, bet bija vēsturiska epizode latviešu tautas tālaika traģiskajā liktenī. To pārliecinoši parāda profesora Treija pētniecības dziļais zinātniskais arums.